

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

تحلیل سیر آسمانی در ارداویرافنامه، سیرالعباد الی المعاد و جاویدنامه

استاد راهنما:

دکتر محمود براتی خوانساری

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا نصر اصفهانی

پژوهشگر:

موحده کنگانی

آبان ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

خانم موحده کنگانی

تحت عنوان

تحلیل سیر آسمانی در ارداویرافنامه، سیرالعباد الی المعاد و جاویدنامه

در تاریخ ۱۳۹۰/۸/۲۸ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه	دکتر محمود براتی خوانساری	با مرتبه ی علمی دانشیار	امضا
۲- استاد مشاور پایان نامه	دکتر محمد رضا نصر اصفهانی	با مرتبه ی علمی استادیار	امضا
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر اسحاق طغیانی	با مرتبه ی علمی دانشیار	امضا
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر رضا شجری	با مرتبه ی علمی دانشیار	امضا

امضای مدیر گروه

دکتر حسین آقا حسینی

سپاس خدای را که سزاوار ستایشی است بس عظیم به خاطر:

قلب های عاشقی که در سینه خانواده مهربانم قرار داد

و

وجود استادان فرهیخته ام آقای دکتر براتی خوانساری، آقای دکتر نصر اصفهانی، آقای دکتر شجری، آقای

دکتر راسکوف، آقای دکتر متولی هنده تن، آقای دکتر فولادی، آقای دکتر روحانی، آقای دکتر طیفانی،

آقای دکتر آقا حسینی، آقای دکتر محمدی، خانم دکتر روضاتیان، آقای دکتر قربانپور و... که با محبت

بی دریشان کودک نوپای دانشم را پروردند.

پیش

دستان مهربان پدرم که با شگفتن هر پینه بر آن یک روز از سال های زندگیم رقم خورد

و

به مهربان مادری که پس از رفتش روزی هزار بار، برای یافتن دست های عاشقش به آسمان سفر

کردم.

چکیده

سفر انسان به ماوراء اعم از آسمان، افلاک، غیب و ملکوت آسمان و جهان مردگان یعنی بهشت و دوزخ، از دیرباز مورد توجه بشر بوده است. اندیشیدن به فرجام زندگی که در فطرت انسان نهادینه شده است، او را به تلاش برای شناخت موضوعات ذکر شده سوق می‌دهد و گاهی او را به خیال‌پردازی در این باب می‌کشاند. بر اساس گزارش اساطیر، انسان در آغاز جایگاه مردگان و نهایت کار خویش را هبوط به جهان زیرین تصور می‌کرد؛ اما این فکر تحت تأثیر آموزه‌های دینی اصلاح گردید و خیال جمعی را برای یافتن زندگی پس از مرگ، به آسمان معطوف ساخت. اذهان جستجوگر و اندیشمند جوامع، برای تبیین و قدرت بخشیدن این باور دینی، به خیال روی آورده و داستان‌هایی از سفر پرماجرآ به آسمان و دیدن بهشت و دوزخ بیان می‌کنند. گستره این داستان‌ها در طول زمان‌های مختلف آن‌چنان دارای وسعت است که بررسی همه این دست داستان‌ها به دشواری امکان‌پذیر است. در ادبیات همه تمدن‌ها، دست‌کم نمونه‌ای از این سفرها و مشاهدات وجود دارد. در ادبیات غنی کشور ما نیز تعداد معتناهی از داستان‌های سیر آسمانی شناخته شده است. در این پژوهش، سه داستان سیر آسمانی پارسی یعنی ارداویراف‌نامه، سیرالعباد الی المعاد و جاویدنامه اقبال، از سه دوره و اندیشه متفاوت برگزیده شده است و کوشیده‌ایم برای تحلیل بهتر این موضوع، ساختار، محتوا، شیوه‌های بیانی تمثیلی، جهان‌بینی حاکم بر اندیشه مؤلفان آثار و... مورد بررسی قرار گیرد.

در نهایت این نتیجه به برداشت رسید که: زمان، مکان، جهان‌بینی، عقاید مذهبی، آداب و رسوم اجتماعی، شیوه‌های بیان موضوع و... در شکل‌دهی این آثار و تفاوت‌های ساختاری و محتوایی آن‌ها، نقش اساسی ایفاء می‌کند و به همین سبب است که همواره داستان‌هایی با موضوع مشابه سیرآسمانی، به صور گوناگون شرح و بسط داده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: ارداویراف‌نامه، سیرالعباد الی المعاد، جاویدنامه، تمثیل، سیر آسمانی، جهان‌بینی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ح	مقدمه
	فصل اول: کلیات
۱	۱-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن
۳	۲-۱- اهداف
۳	۳-۱- پرسش‌ها
۳	۴-۱- فرضیات
۴	۵-۱- پیشینه تحقیق
۴	۶-۱- روش تحقیق و مراحل آن
۵	۷-۱- معرفی نویسندگان و آثار بررسی شده در این پژوهش
۵	۱-۷-۱- ارداویرافنامه
۶	۲-۷-۱- سنایی غزنوی و آثارش
۹	۳-۷-۱- اقبال لاهوری و آثارش
	فصل دوم: داستان‌های سیر آسمانی
۱۴	۱-۲- گیلگمش
۱۴	۲-۲- سفر اینانا به دوزخ
۱۵	۳-۲- سفر مروه به جهان زیرین
۱۶	۴-۲- مرگ همسر کیتامبا
۱۶	۵-۲- افسانه سویتری
۱۷	۶-۲- سفر یودیشته‌ها به دوزخ و بهشت
۱۸	۷-۲- نجی کیتا
۱۹	۸-۲- بالدر
۲۰	۹-۲- اورفئوس
۲۱	۱۰-۲- پاره و هوتو
۲۲	۱۱-۲- سایادایو در سرزمین مردگان
۲۲	۱۲-۲- عروسی از جنس روح

عنوان	صفحه
۱۳-۲- بلوچی در دنیای مردگان	۲۳
۱۴-۲- معراج زرتشت	۲۴
۱۵-۲- رؤیای گشتاسپ	۲۵
۱۶-۲- رؤیای خون	۲۶
۱۷-۲- معراج کرتیر	۲۷
۱۸-۲- داستان آریستئاس	۲۸
۱۹-۲- ادیسه هومر	۲۹
۲۰-۲- سفر "ار"	۲۹
۲۱-۲- داستان تس پزیوس	۳۰
۲۲-۲- معراج پیامبر اکرم (ص)	۳۱
۲۳-۲- معراج پیامبران	۳۱
۲۴-۲- ارداویراف نامه	۳۲
۲۵-۲- سفرنامه بایزید بسطامی	۳۲
۲۶-۲- رساله الغفران	۳۳
۲۷-۲- داستان کیکاووس	۳۴
۲۸-۲- سفر نمرود به آسمان	۳۵
۲۹-۲- سیر العباد الی المعاد	۳۵
۳۰-۲- سفرنامه محیی الدین ابن عربی	۳۵
۳۱-۲- انئید	۳۷
۳۲-۲- آپوکریفهای عهدین	۳۸
۳۳-۲- خواب دوزخ و راه بهشت	۳۸
۳۴-۲- رؤیای قدیس پولس یا درباره عذابهای دوزخ	۴۰
۳۵-۲- برزخ قدیس پاتریکیوس	۴۱
۳۶-۲- سن پاتریس	۴۲
۳۷-۲- افسانه سن پل	۴۲
۳۸-۲- مصباح الارواح	۴۲
۳۹-۲- کمدی الهی	۴۳

عنوان	صفحه
۴۰-۲- انسان کامل	۴۵
۴۱-۲- سیر و سلوک زائر	۴۶
۴۲-۲- جاوید نامه	۴۷
۴۳-۲- رؤیای صادقه	۴۷
۴۴-۲- داستان قلعه سقریم	۴۸
۴۵-۲- دو پرده	۴۸
۴۶-۲- سیاحت غرب	۴۹
۴۷-۲- معراج‌نامه شفیعی کدکنی	۵۰

فصل سوم : تحلیل ساختاری

۱-۳- ساختار روایت	۵۱
۱-۱-۳- تحلیل ساختاری ارداویراف نامه	۵۳
۲-۱-۳- تحلیل ساختار سیرالعباد الی المعاد	۵۶
۳-۱-۳- تحلیل ساختاری جاویدنامه	۶۰
۲-۳- عناصر داستان	۶۳
۱-۲-۳- طرح	۶۳
۲-۲-۳- درون‌مایه	۶۶
۳-۲-۳- شخصیت	۶۸
۱-۳-۲-۳- تحلیل شخصیت‌ها	۷۰
۲-۳-۲-۳- شخصیت‌های اصلی و فرعی	۷۲
۳-۳-۲-۳- تحلیل شخصیت براساس نظریه های ادبی	۷۳
۴-۳-۲-۳- شخصیت ایستا و پویا	۷۴
۵-۳-۲-۳- شیوه‌های شخصیت‌پردازی	۷۴
۶-۳-۲-۳- ابزارها و عناصر شخصیت‌پردازی	۷۵
۱-۶-۳-۲-۳- شرح و توصیف	۷۵
۲-۶-۳-۲-۳- گفتگوی شخصیت‌ها	۷۶
۳-۶-۳-۲-۳- نام گذاری	۷۷

عنوان	صفحه
۳-۲-۴- گفتگو	۷۷
۳-۲-۵- راوی و دیدگاه	۸۱
۳-۲-۶- فضا و رنگ	۸۲
۳-۲-۷- زمان	۸۴
فصل چهارم: تحلیل محتوایی	
۴-۱- تحلیل محتوایی ارداویرافنامه	۸۸
۴-۱-۱- خلاصه داستان ارداویرافنامه	۸۸
۴-۱-۲- واژه‌نامه تحلیلی	۹۰
۴-۱-۳- شخصیت ارداویراف	۹۸
۴-۱-۴- تاریخ تألیف ارداویرافنامه	۹۸
۴-۱-۵- تأثیر پذیری از آثار پیشین	۱۰۰
۴-۱-۵-۱- اوستا	۱۰۰
۴-۱-۵-۲- دینکرد	۱۰۱
۴-۱-۵-۳- بندهشن	۱۰۲
۴-۱-۵-۴- سنگ نوشته‌های کرتیر موبد	۱۰۲
۴-۱-۵-۶- مینوی خرد	۱۰۴
۴-۱-۵-۷- گشتاسب نامه و معراج‌نامه زرتشت	۱۰۴
۴-۱-۶- اندیشه حاکم بر ارداویرافنامه	۱۰۴
۴-۱-۶-۱- آغاز ارداویرافنامه	۱۰۵
۴-۱-۶-۲- راهنمایان ارداویراف	۱۰۸
۴-۱-۶-۳- وضع روان در سه شب نخست	۱۱۰
۴-۱-۶-۴- سیر در همیستگان	۱۱۶
۴-۱-۶-۵- سیر در بهشت	۱۱۷
۴-۱-۶-۶- سیر در دوزخ	۱۱۸
۴-۱-۶-۷- گناهان در ارداویرافنامه	۱۲۱
۴-۱-۶-۷-۱- سنخیت و هماهنگی عقوبت‌ها با گناهان	۱۲۷

عنوان	صفحه
..... اهمیت گناهان ۱-۴-۶-۷-۲	۱۲۸
..... تحلیل محتوایی سیرالعباد ۲-۴	۱۲۹
..... خلاصه داستان سیر العباد الی المعاد ۱-۲-۴	۱۲۹
..... تأثیرپذیری از آثار پیشین ۲-۲-۴	۱۳۱
..... معراج‌نامه‌های پیامبر و عرفا ۱-۲-۲-۴	۱۳۱
..... ارداویراف‌نامه ۲-۲-۲-۴	۱۳۲
..... رساله حی ابن یقظان ۳-۲-۲-۴	۱۳۲
..... رساله الطیر ۴-۲-۲-۴	۱۳۳
..... تمثیل رسائل إخوان الصفا ۵-۲-۲-۴	۱۳۴
..... آداب العرب و الفرس یا جاویدان خرد ۶-۲-۲-۴	۱۳۵
..... روشنائی‌نامه ۷-۲-۲-۴	۱۳۵
..... داستان کیکاووس ۸-۲-۲-۴	۱۳۷
..... اندیشه حاکم بر سیرالعباد ۳-۲-۴	۱۳۷
..... بنیان‌های فکری و فلسفی ۱-۳-۲-۴	۱۳۷
..... آغاز سیرالعباد ۲-۳-۲-۴	۱۴۰
..... پیر سنایی ۳-۳-۲-۴	۱۴۷
..... افلاک در سیرالعباد سنایی ۴-۳-۲-۴	۱۵۱
..... مقصد و مقصود سفر ۵-۳-۲-۴	۱۵۷
..... ممدوح سنایی در سیرالعباد ۶-۳-۲-۴	۱۵۹
..... تحلیل محتوایی جاویدنامه ۳-۴	۱۶۰
..... خلاصه داستان جاویدنامه ۱-۳-۴	۱۶۱
..... تأثیرپذیری از آثار پیشین ۲-۳-۴	۱۶۴
..... فاوست ۱-۲-۳-۴	۱۶۴
..... بهشت گمشده ۲-۲-۳-۴	۱۶۵
..... اندیشه حاکم بر جاویدنامه ۳-۳-۴	۱۶۵
..... آغاز جاویدنامه ۱-۳-۳-۴	۱۶۶
..... هدف از شروع سفر ۲-۳-۳-۴	۱۶۷

عنوان	صفحه
..... تأثیر پذیری از آراء و اندیشه دیگران . ۳-۳-۳-۴	۱۶۸
..... مولانا ۱-۳-۳-۳-۴	۱۶۸
..... حلاج ۲-۳-۳-۳-۴	۱۷۳
..... زرتشت ۳-۳-۳-۳-۴	۱۷۴
..... سیدعلی همدانی ۴-۳-۳-۳-۴	۱۷۵
..... نیچه ۵-۳-۳-۳-۴	۱۷۵
..... جعفر بنگالی ۶-۳-۳-۳-۴	۱۷۷
..... فلسفه فکری اقبال ۴-۳-۳-۳-۴	۱۷۸
..... خودی ۱-۴-۳-۳-۴	۱۷۸
..... غرب و شرق ۲-۴-۳-۳-۴	۱۸۱
..... عشق و عقل ۳-۴-۳-۳-۴	۱۸۵
..... وطن اسلامی ۴-۴-۳-۳-۴	۱۸۷
..... ولایت انسان کامل ۵-۴-۳-۳-۴	۱۸۹
..... قرآن ۶-۴-۳-۳-۴	۱۹۱
..... ایران و زبان فارسی ۷-۴-۳-۳-۴	۱۹۳
..... افلاک در نظر اقبال ۸-۴-۳-۳-۴	۱۹۴

فصل پنجم: رمز و تمثیل در داستان‌های سیر آسمانی

..... تعریف تمثیل ۱-۱-۵	۱۹۶
..... تمثیل در علم بیان ۲-۱-۵	۱۹۷
..... تقسیم بندی آثار از نظر تمثیل ۳-۱-۵	۱۹۹
..... انواع تمثیل ۴-۱-۵	۱۹۹
..... خاستگاه و انگیزه تمثیل ۵-۱-۵	۲۰۰
..... تمثیل در اسطوره ۶-۱-۵	۲۰۰
..... تمثیل در دین ۷-۱-۵	۲۰۱
..... تمثیل و استعاره ۸-۱-۵	۲۰۱
..... تعریف رمز ۲-۵	۲۰۱

صفحه	عنوان
۲۰۲	۳-۵- رمز و تمثيل
۲۰۳	۴-۵- تمثيل رمزی
۲۰۳	۵-۵- فرق تمثيل و رمز
۲۰۴	۶-۵- تمثيل رؤيا
۲۰۵	۷-۵- تحليل داستان‌های سير آسمانی
فصل ششم: تحليل نهايي	
۲۱۰	۱-۶- تأثير جهان‌بینی بر محتوای کتب
۲۱۱	۱-۱-۶- ارداویراف‌نامه
۲۱۲	۲-۱-۶- سيرالعباد الی المعاد
۲۱۵	۳-۱-۶- جاويدنامه
۲۱۷	۲-۶- انگیزه‌های پرداختن به داستان‌های سير آسمانی
۲۱۸	۳-۶- مسيرسياحت و مقصد سفر
۲۲۰	نتیجه
۲۲۱	نمودار ۱
۲۲۲	نمودار ۲
۲۲۳	منابع و مأخذ

مقدمه

آدمی از آغاز تا کنون به سبب روح جستجوگری که فطرتا او را خواستار دست‌یافتن به حقایق هستی می‌کند، پیوسته در پی رسیدن به ساحت‌هایی است، که روح و ذهن او پیش از این بارها و بارها به آن مراتب پای گذاشته است. آسمان برای انسان، همواره جولانگاهی ذهنی بوده که برای لحظه‌ای او را از تخته بند تن رها کرده تا در محیطی بسیط به سوی عالم بالا، بال بگشاید.

ادیان در توجه ویژه انسان به آسمان‌ها نقش شایانی دارد. تقریباً اغلب ادیان حقیقی و ساختگی، آسمان را به نحوی در چشم بشر، معنوی و رازناک و محل نزول آموزه‌های دینی جلوه داده‌اند و نهایت کار انسان را بازگشت به سوی خداوند و کشیدن بار عذاب و گرفتن پاداش در جایگاهی در آسمان می‌پندارند. گرچه در قرآن آیاتی چون «أَيْنَمَا كُنْتُمْ» و «أَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» این حقیقت را به نحوی دیگر بیان می‌کند.

ادبیات تحت تأثیر آموزه‌های دینی و فلسفی-عرفانی، همواره زمینه مناسبی برای سیر انسان به آسمان و فراتر از آن دیدن غیب آسمان‌ها یعنی بهشت، دوزخ و برزخ، فراهم می‌کند. داستان‌هایی که درباره سیر آسمانی، در ادبیات همه دوره‌ها و ادیان نظیری برای آن وجود دارد، همگانی بودن این فکر را اثبات می‌کند. در این نوع سفرنامه‌های خیالی، مسافر روحانی برای به عینیت درآوردن ذهنیات خود، سفری را تدارک می‌بیند که بتواند در آن آرزوها و آرمان‌های خویش را به تصویر بکشد و رهاوردهای اخلاقی و روحانی و اندیشه‌های دینی یا اجتماعی بسیاری را در پایان سفر نصیب اطرافیان و مخاطبان خود کند.

در این پژوهش سه داستان واجد سیر آسمانی در زبان فارسی (ارداویراف‌نامه، سیرالعباد الی المعاد، جاویدنامه) را مورد بررسی قرار داده‌ایم و به این منظور بخش‌هایی به شرح زیر طراحی گردیده است.

در فصل نخست، پس از ذکر طرح پیشنهادی پایان‌نامه، کلیاتی در باب آثار بررسی شده و مؤلفین آن بیان می‌شود تا پیشینه‌ای برای آگاهی از زمان و اندیشه مؤلفین این سه اثر باشد.

در فصل دوم این نگاشته کوشیده‌ایم هرآنچه از داستان‌های سیرآسمانی جهان در دسترس بود، ذکر شود تا نمونه‌هایی هر چند مختصر بیان گردد. لازم است یادآور شویم که کتاب‌هایی که داستان سیر به بهشت و دوزخ، موضوع سراسر کتاب است، منبع کتاب بدون ذکر صفحه آورده شده اما در سایر موارد شماره صفحات قید گردیده است.

در فصل سوم، ساختار سه داستان سیر آسمانی فارسی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا شباهت‌ها و تفاوت‌های این آثار از این حیث تبیین گردد. در ادامه فصل تحلیل ساختاری، عناصر داستانی در این سه اثر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در فصل چهارم در سه بخش مجزا به تحلیل محتوایی این سه اثر پرداخته‌ایم. در این بخش‌ها چگونگی آغاز و پایان آثار، ویژگی پیران و مسافران و سایر اشخاص، اندیشه حاکم بر آثار، چگونگی سیر و ... تحلیل می‌شود. در فصل ششم، شیوه تمثیلی آثار مذکور بررسی می‌شود و در فصل پایانی به تحلیل مبانی معرفت‌شناسانه این متون می‌پردازیم و عناصر مؤثر در اندیشه و جهان‌بینی صاحبان این آثار را تحلیل می‌کنیم.

فصل اول

کلیات

۱-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن

عبور به جهان دست نیافتنی غیب و دنیای مردگان، از دغدغه‌های اصلی بشر است و انسان پیوسته در پی پاسخ به این سؤال اساسی است که "نهایت کار او چه خواهد شد؟" و "پس از مرگ به کجا خواهد رفت؟" بنابراین، پیرو آموزه‌های دینی معاد، می‌کوشد تا این مسئله را تبیین کند و برای این کار، خلاقانه موضوع سیر آسمانی را طراحی کرده است.

ادبیات به عنوان نمود کتبی و هنری اندیشه و زندگی، آثار جاودانی در این زمینه دارد. آثاری چون ارداویرافنامه، سیرالعباد الی المعاد سنایی غزنوی، کمدی الهی دانتی آل‌گیبری، الغفران ابوالعلاء معری، سلوک زائر جان بانی‌ین و... که ذهن شاعران و نویسندگان این آثار، در پی یافتن پاسخی برای فهم کیفیت این سفر آسمانی، به توصیف بهشت و دوزخ و برزخ، عذاب‌ها و نعمات آن‌ها، چگونگی سیر تا رسیدن به این مراتب و... به خلق زیبایی‌های هنری پرداخته است.

در ادبیات ایران نیز در این زمینه آثاری پراکنده یا مستقل نگاشته شده که از آن میان می‌توان به ارداویرافنامه در ادب پهلوی ساسانی، سیرالعباد الی المعاد، جاویدنامه اقبال لاهوری، سیاحت غرب از سید محمد مهدی قوچانی نجفی و... اشاره کرد. برای بررسی مسئله مذکور، سه کتاب ارداویرافنامه، سیرالعباد الی المعاد و جاوید نامه که در

سه دوره زمانی متفاوت و با سه انگیزه مختلف نگاشته شده‌اند و در میان آثار ذکر شده شاخص هستند، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ارداویرافنامه که بر دو کتاب دیگر تقدم زمانی دارد، یکی از محبوب‌ترین کتاب‌هایی است که به زبان پهلوی ساسانی نگاشته شده است. موضوع آن رفتن قدیسی به نام ویراف، در زمان زندگی خود، به بهشت و دوزخ و برزخ و مشاهده نتیجه کردارهای آدمیان در آن جهان است. شرح این سفر و سیاحت در صد و یک فصل کتاب آمده است. هدف از این سفر روحانی، یافتن اطمینان خاطر در درستی آداب و رسوم و آیین‌های مذهبی است که موبدان و روحانیان کیش زرتشتی، آن را اختیار کرده بودند. تاریخ تالیف کتاب حدود سده سوم هجری برابر با سده نهم میلادی بوده و کهن‌ترین نسخه‌ای که از این اثر در دست است، متعلق به قرن هفتم هجری است.

حکیم ابوالمجد مجدود ابن آدم سنایی شاعر اندیشمند ایرانی قرن ۵ و ۶ هجری است، که از وی آثار ارزنده بسیاری به جامانده است. قصه‌پردازی سنایی یکی از جنبه‌های خلاقانه کار اوست. در میان آثار سنایی عمده‌ترین اثری که شکل روایی و داستانی دارد و از شهرت جهانی برخوردار شده، مثنوی سیر العباد الی المعاد در هشتصد بیت است. این منظومه شرح یک سفر روحانی به عالم پس از مرگ است که به صورت رمزی و آمیخته با اندیشه‌های فلسفی، عقلی و عرفانی بیان شده است. در آغاز داستان، "سنایی مسافری فاقد هویت شخصی و انفرادی است و فقط یک اصل و ضابطه کلی غیر شخصی است که از بطن جهان مادی به همراه پیری سیر می‌کند و آهسته آهسته اشکال حیات نباتی و بعد حیوانی را اختیار می‌کند و با طی مراحل به تدریج به مرحله نفس انسانی ارتقاء می‌یابد، در نفس انسانی شعور و آگاهی او بیدار می‌شود و با این بیداری سفر ارتقائی وی در عالم افلاک روحانی آغاز می‌گردد. در این سفر از ده دایره عقول می‌گذرد و شعور قدم به قدم به سوی لایتناهی توسعه می‌یابد و وقتی شعور به دایره عقل کل می‌رسد، مسافر هویت انسانی خود را می‌یابد و با کشف واقعیت، به حقیقت محسوس زمینی‌اش عودت داده می‌شود" (فتوحی و محمدخانی، ۱۳۸۵: ۲۷۷ و ۲۷۶).

مثنوی جاویدنامه که در دوره معاصر نگاشته شده است، اثر علامه شهیر و شاعر اندیشمند شبه قاره هندوستان، محمد اقبال لاهوری است. این مثنوی که قریب به دو هزار بیت دارد، در سال ۱۹۳۲ منتشر گردید. در این اثر اقبال خود را "زنده‌رود" می‌خواند و مولوی دلیل راه او در سیر افلاک و سرای جاویدان است. اقبال در این سفر خیالی با شخصیت‌های بزرگی که در حوزه تفکر وی جای دارند، ملاقات و گفتگو می‌کند و دیدگاه‌های خود را از زبان آنان بیان می‌کند. وی این اثر را به قصد تعلیم فرزندش سروده است.

حال با توجه به ارزش ادبی موضوع و دامنه‌دار بودن آن در ادبیات ایران و جهان، این تحقیق در پی آن است که به تبیین آن در ادبیات فارسی پردازد و شیوه‌های بیانی و تاثیرات پذیرفته از آموزه‌های بینش و نگرش فرهنگی و عقلی نویسندگان آن را تحلیل کند. در این پژوهش همچنین جنبه‌های مختلف ساختاری و محتوایی این سه کتاب، بررسی می‌گردد.

۱-۲- اهداف

هدف اصلی

بررسی سیر آسمانی در سه مقطع مختلف در ادبیات فارسی با توجه به سه کتاب ارداویرافنامه، سیرالعباد الی المعاد و جاویدنامه.

اهداف فرعی

۱- مقایسه تحلیلی، ساختار و محتوای سه کتاب مذکور.

۲- بررسی انگیزه‌ها، آموزه‌ها و تفاوت‌های سه کتاب یاد شده.

۳- تبیین شیوه‌های بیانی در این آثار.

۴- نقد معرفت‌شناختی سیر در عالم غیب.

۱-۳- پرسشها

۱- شیوه‌های ساختاری و محتوایی این سه کتاب چگونه است و چه تفاوت‌هایی دارند؟

۲- کتب مذکور از نظر انگیزه‌ها و آموزه‌ها بایکدیگر چه تفاوت‌هایی دارند؟

۳- در این سه کتاب از چه شیوه‌های بیانی استفاده شده است؟

۴- آیا تفاوتی در انگیزه‌های معرفت‌شناسانه نویسندگان وجود دارد؟

۱-۴- فرضیات

۱- شیوه‌های ساختاری و محتوایی کتاب‌های ارداویرافنامه، سیرالعباد الی المعاد و جاویدنامه، با وجود اشتراک در موضوع، با هم تفاوت‌های اساسی دارد.